

Csunderlik Péter

RADIKÁLISOK, SZABADGONDOLKODÓK, ATEISTÁK

A Galilei Kör története (1908–1919)

Napvilág, Bp. 2017. 400 oldal

Csunderlik Péter, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa már hosszú évek óta fókuszál kutatásaiban a századelő egyik legjelentősebb ifjúsági szervezetére, a baloldali radikális egyetemi hallgatókat tömörítő Galilei Körre. Kitartó és alapos munkájának eredménye az egyesület történetéről és recepciótörténetéről írott most megjelent kötet, melynek előzménye a 2016-ban sikeresen megvédett doktori értekezése.

Témaválasztása mindenképpen időszerű, ugyanakkor komoly kihívások elé is állította a szerzőt. A Galilei Kör történetéről bő fél évszázada, az 1960-as években jelent meg utóljára – teljesség igénye nélküli, marxista szemlélettel átítatott – feldolgozás, amely a munkásmozgalom „történeti ívébe” igyekezett azt beilleszteni, valamint egy az 1970-es évek közepén, a szervezet megalakulását bemutató munka. Ez a körülmény mindenképpen a témaválasztás időszerűsége mellett szól, kiegészülve azzal, hogy a Galilei Kör fontos hatást gyakorolt a maga korában a fiatal értelmiségi generáció jelentős részének politikai szocializációjára. Ez még annak ellenére is igaz, hogy az egyesület meglehetősen rövid életű volt, ráadásul a működését a „Nagy Háború” is megakasztotta, és taglétszáma a „csúcson” is csak ezer fő körül mozgott. Am ne felejtjük el, hogy egy szervezet (főleg egy olyan, mint a radikálisan baloldali Galilei Kör) nem csak a tagságával van kölcsönhatásban, ugyanilyen kölcsönhatási mechanizmus működik a szervezet és az azon kívüli „környezet” között: ebben az esetben gondoljunk azokra a „hagyományos” ifjúsági egyesületekre, amelyekkel szemben meghatározta magát és amelyekkel konfrontálódott (Egyetemi Kör, Szent Imre Kör). A Galilei Kör története részben egybeesett a magyar történelem 1918–1920 közötti tragikus sorsfordulójával is. Már akkor – és az azt követő periódusokban is – antikorszakos logika határozta meg a politikai gondolkodást, amelynek egyik alapvető aspektusa a bűnbakkeresés volt. Ebből adódóan a Galilei Kör recepcióját is két markánsan ellentétes szemlélet jellemezte: egyik oldalról misztifikált, másik oldalról démonizált szervezet lett az utókor szemüvegén keresztül. Origója lényegében mindkét szempontból ugyanaz: a Galilei Kör az 1919-es proletárdiktatúra (egyik) „keltetője”, ami a Horthy-korszakban pejoratív, míg a második világháború után pozitív jelentéstartalommal bírt, majd a rendszerváltás után alapvetően újra negatívba fordult. A megközelítések nem alaptalanok, hiszen az egyesületben több ismert és a tanácsköztársaságban (is) szerepet vállaló kommunista „bontogatta a szárnyait”, így Rákosi Mátyás, Korvin Ottó és Révai József, akik tagadhatatlan „tehetetelt” jelentenek a Kör történetében. Azonban a kép ennél összetettebb, és épp ezek a múltbéli leegyszerűsítő, sztereotipikus megközelítések jelentik a témaválasztás egyik kihívását, ugyanis a szerzőnek függetlenül kell(ene) magát a retrospektív véleményektől, és saját interpretációt kell(ene) alkotnia.

Csunderlik a veszély ellenére bátran nyúlt a témához, és láthatóan igyekezett elkerülni a benne rejlő csapdákat, könyvét a bal- és jobboldali toposzok lebontására törekvő igény jellemzi, amit bőséges jegyzetapparátus, illetve imponáló forrás- és szakirodalmi bázis támaszt alá. Alapvetően a Galilei Kör történetének első, 1908 és 1914 közé eső úgynevezett „nagy korszakára” helyezi a hangsúlyt, bemutatva a szervezet tevékenységének kevésbé vagy egyáltalán nem ismert aspektusait. Szakítani szándékozott „azzal a bal- és jobboldalról egyaránt ránk hagyományozott nézőponttal, amely felől a Galilei Kör egész története csak a Tanácsköztársaság előtörténeteként, az Anker közti diákegyesület csak a kommun leendő funkcionáriusai »keltetőjeként« volt érdekes” (11–12.). A kötet szemlélete a posztmodern és

Hayden White hatását tükrözi, a szerző megfogalmazása szerint „egy történeti elbeszélés legalább annyira poétikai konstrukció, mint amennyire kognitív tevékenység eredménye, ráadásul előbbieket éppúgy elválaszthatatlanok egymástól, mint a forma és annak tartalma”. Ebből adódóan saját bevallása szerint törekedett arra, hogy „a magát az egykorvolt valóság reprezentációjaként kínáló szöveg irodalmi alkotásként is elemezhető” legyen (13.). Valóban, a kötet stílusát olvasmányosság, nem ritkán szellemesség jellemzi. Gyakran él irodalmi idézetekkel, hasonlatokkal, és olykor az „akadémiai” tudományos szövegtől talán idegennek ható „kikacsintásokkal” is.

A könyv négy fő részből áll. Az első mintegy 100 oldalon a szűkebb és tágabb történelmi „környezettel” foglalkozik, a szervezet megalakulására fókuszál. A századelő korszakának felidézésével képet ad arról, hogy milyen történelmi körülmények hívták életre a Galilei Kört. Végigveszi a feszült belpolitikai háttérrel, a társadalmi ellentéteket, az új eszmei irányzatok és szerveződések megjelenését, majd a felsőoktatás helyzetét, az ifjúsági egyesületek típusait és tevékenységüket.

A kötet legterjedelmesebb részét ez a Galilei Kör történetében „nagy korszakként” aposztrofált első szakasz (1908–1914) bemutatása teszi ki. Csunderlik meggyőzően érvel amellett, hogy a szervezet egy évtizedes történetét nem értelmezhetjük homogén egészként, ami indokolja a két periódusra való felosztást. A „Nagy Háború” kibombázása több szempontból is éles szakaszhatárt jelent. Egyfelől azért, mert bár a Galilei Kör tagjai pacifista szemléletükből adódóan a katonai konfliktust elleneztek, jelentős részüket frontszolgálatra hívták be, tehát aktív tevékenységüket fel kellett függeszteniük. Másfelől azért, mert a háború egyre inkább kiélezte a társadalmi konfliktusokat, ami teret adott a még radikálisabb nézetek, így a kommunizmus terjedésének. A „nagy korszak” galileistái (például a később világhírű tudós, Polányi Károly) elhatárolódtak a „kis korszakban” egyesületi taggá válók bolsevizálódásától, noha a maguk egyetemista korában ők is radikálisnak számítottak.

Csunderlik a „nagy korszak” vizsgálatához – helyesen – a tematikus megközelítést alkalmazza, és sorra veszi azokat a kérdéseket, amikre a galileisták reflektáltak, illetve azokat a tevékenységi területeket, amelyek végigkísérték ezt a periódust. Mint az ifjúsági szervezetek többsége, a Galilei Kör is megvitatta a saját korának meghatározó jelenségeit, és markáns materialista, antiklerikális, antimilitarista és szociális szemlélettel átitatott megközelítésből válaszokat is megfogalmazott azokra. Az eszmei és politikai útkeresés/útmutatás mellett az egyesület jelentős sport- és kiadói tevékenységet, oktatós és felvilágosító munkát is folytatott, ám ezekben gyökerezett a Kör kontraproduktivitása is, mivel nézeteit, elért eredményeit olykor kifejezetten agresszív hangvétellel közölte, ami ellentétben állt a tudományosságot, toleranciát, pacifizmust hirdető egyesület (ön) képétől. A kötet bemutatja azt is, hogy a tagokat baloldali radikális történelemszemlélet jellemezte, amely megmutatkozott az ünnepeikben és szimbolikus politikájukban is. Ezekből a fejezetekből válik teljesen nyilvánvalóvá, hogy a könyv elsősorban eszmetörténeti, részben szervezettörténeti monográfia, ami nem hanyagolja el a társadalomtörténeti aspektusokat sem. Ez leginkább abból látszik, hogy komoly figyelmet szentel a Galilei Kör által kérdőíves statisztikai elemzésből összeállított és 1912-ben megjelent *A budapesti diáknymor* című kiadványnak is.

Csunderlik a kötet ezen részében vállalkozik a Galilei Körre „ragadt” toposzok jelentős részének tisztázására. Elemzi az egyesület pénzügyi „tisztaságának” mítoszát, végére jár annak, hogy a galileisták énekelték-e a nemzetközi munkásmozgalom „himmuszát”, az Internacionálét az 1912. május 23-i „vérvörös csütörtökön”, illetve részletezi a szabaddóműves páholyokkal való kapcsolatokat. A Kör rekrutációja kapcsán körüljárja a (szélső) jobboldalról őket ért másik leggyakoribb vád háttérét és alapját is, nevezetesen azt, hogy a Galilei Kör „zsidó egyesület” volt-e. Meggyőzően támasztja alá, hogy a szervezet tagjai

nem zsidónak, hanem magyarnak tartották magukat, az ateizmusuk pedig minden klerikalizmussal szembefordította őket, így nemcsak a katolikus egyetemi szervezettel, a Szent Imre Körrel, hanem a cionista diákegyesülettel, a Makkabea Körrel is. Az egyesületnek egyetlen taglistája maradt fenn, amely összesen 962 nevet tartalmaz. Csunderlik elkerüli azt a kínálkozó, de félrevezető lehetőséget, hogy névelemzésbe bocsátkozzon, és abba sem megy bele, hogy a lajstromon szereplő valamennyi névnek utánajárjon. Elismerve és elfogadva azt az érvelést, hogy hatalmas erőbefektetést igényelt volna a személyek utáni nyomozás, mégis maradhat ebben az esetben némi hiányérzete az olvasónak, mivel épp ez – az egyébként valóban csak egy adott pillanatot rögzítő – forrás adhatna még nyomatékosabb alátámasztást a szerző megállapításainak. Kimutatja a szabadkőművesekkel szoros összefonódó *Világ* című sajtóorgánium szerkesztőségével való kapcsolatokat, illetve forrásokkal támasztja alá azt is, hogy a szabadkőműves páholyok anyagilag támogatták a Kört (ám a közölt kimutatások szerint a donációk mértéke 1911 és 1916 között – 1913 kivételével – csökkenő tendenciát mutatott, 133–134.). Érdemes hozzátennünk, hogy a szabadkőműves páholyoktól származó anyagi támogatás különleges helyzetbe hozta a Kört, ugyanis nem valószínű, hogy egy ilyen viszonylag kis létszámú ifjúsági egyesület négy évvel az alakulása után önerőből saját helyiséget béreljen, rezsiköltséget fizessen és fizetéses (!) alkalmazottakat vegyen fel (136–137.).

Ahogy arról már szó volt, a szerző terjedelemben is kevesebb figyelmet szentel a Kör úgynevezett „kis korszakának” (1914–1919). Ennek bemutatása csak bő húsz oldalon kap helyet, mégis kiderül belőle az egyesület „bolsevizálódása”, belső konfliktusai, valamint a „Nagy Háborúra” és a katonai összeomlásra adott reflexiói. Csunderlik az előzőhöz hasonlóan rövid terjedelemben értekezik a Galilei Kör Horthy-kori recepciójáról. Ebben három szerző korabeli műveire támaszkodik: az író Tormay Cécile *Bujdosó könyvére*, a történész Szekfű Gyula *Három nemzedék és ami utána következik* című történetpolitikai esszéjére (és részben a Hóman Bálinttal közös *Magyar történetre*), illetve a politikus Gratz Gusztáv *A forradalmak kora* című munkájára. Ez a kötet lezárásaként szereplő tematikai egység a monográfia talán kevésbé erős része, ugyanis bizonyos fokú hiányérzetet hagy maga után. Részben azért, mert a Horthy-kori recepció vonatkozásában is érdemes lett volna teljesebb képet adni. Noha kétségtelen, a Galilei Kör megítélése más, a fennálló kurzushoz lojális szerzők és közéleti tényezőknél sem volt nagyon eltérő, mégis érdekes lett volna ehelyütt utánajárni annak, hogy például a korszak meghatározó ifjúsági szervezetei miként tekintettek az egyesületre, illetve annak, hogy a baloldali ellenzék, a szociáldemokraták hogyan viszonyultak a Kör emlékéhez. Meglehet, hogy ez már szörszálhasogatás a recenzens részéről, ám a mindössze másfél oldalas *Utóhang* helyett mindenképpen jó lett volna egy valamivel nagyobb lélegzetű, szintetizáló lezáró fejezet, amelyben a szerző összefoglalhatta volna azt az (ő szavaival) általa „legigazabbnak vélt” képet, amit a Galilei Körről alkotott. Mérleget vonhatott volna, és elhelyezhette volna az egyesületet a magyar ifjúsági szervezetek palettáján.

Ez a hiányérzet azonban semmit nem von le a kötet értékeiből. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Csunderlik Péter kötete megfelel az általa támasztott céloknak és elvárásoknak, és meggyőzően igazolja azt, hogy eltúlozták a Galilei Kör jelentőségét azok (mint például Jászi Oszkár), akik szerint ez az egyesület vezetheti át Magyarországot a „Balkánból Nyugat-Európába”. De túloztak és tévedtek azok is, akik a „tüdővész” galileistákat démonizálva annyira meghatározó felelősséget és destruktív szerepet osztottak rájuk a világháborús vereségen és összeomlásban.

Kerepeszki Róbert